

ПРОФИЛАКТИКТИГ ШИНЧИЛГЕ ЭРТИП ТУРАР

ТР-ин Президентизи Ш. Д. Ооржак Кремльдин Топ эмнелгезинде профилактиктиг шинчилгени эртип турар.

Шинчилгени ол чогуулганын бир чыл мурунда-ла эмчилер планнап каан турган. Профилактиктиг шинчилге Шериг-оол Дизижиковичини ажилдаарына бичи-даа шалтык болбаан.

Эрткен неделяда Ш. Д. Ооржак РФ-тин Президент Администрациясына баргаш, Администрацияны удуртукчунун оралакчызы В. Ю. Сурков-биле ужурашкан. Владимир Юрьевичге Тыванын чаа Конституциязынын талазы-биле ажилды доозулганын, сонгудаларга белеткел, кадр айтырыгларынын дугайында Шериг-оол Дизижикович чугаалап берген.

Ол ышкаш Россиянын удуртукчур болгаш чылдалар талазы-биле сайды Генадий Иванович Букаев-биле база ужурашкан, ТР-ин Президентизи "Каа-Хем" хөмүр уургайынын болгаш "Тываэнерго" акционер ниити-

линин удуртукчур телеэзенин ужурундан тургустунган берге байдальче кичээгенин угландырган. Чугаа ере-ширге хамаарыштыр болган. Саң-хөө яамызына республиканын башкыларына болгаш эмчилеринге 1999 чылдың ажил телевириини талазы-биле ерени индексастаар (төлээр) дугайында айтырыг көрдүнгөн.

Шериг-оол Дизижикович Тыванын федералдыг денелге шипитирлээр негетинип турар чидиг айтырыгларынын талазы-биле ажилын уламчылап турар.

Бистиң корр.

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 89 (16394)

2001 чылдың август 2, четверг

Ат салган шагы 19.30

Садар өртөө 3 рубль.

Тыва Республиканың Чазаанда

КИЧЭЭНГЕЙДЕ — ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР

Тыва Республиканың Чазааның ээлчеглиг хуралы июль 31-де болуп эрткен. Республика укур-дузалыг он ажыг айтырыгны орта чугаалашкан.

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чөм яамызынын сайыдынын бирги оралакчызына Л. Х. Кестикейни томулаар дугайында айтырыгны Чазаа көжүгүннери бир дугаарында сайгарган. Айтырыгны сонгаарлаткан.

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чөм яамызынын сайыдынын оралакчызына Сергей Ильич Метелевти томулаар дугайында айтырыгны чугаалашкан, ону бо албан-дузалыг бадылаан. С. И. Метелев 1955 чылда Овур кожунунун Лус-Дагга төрүттүнгөн, эртемден-агроном, хөй чылдарда агрономун ажилдаан.

Хуралды башкарып эртип турган ТР-ин оралакчы-президентизи А. А. Мельников сөс алгаш, С. И. Метелевке чер ажилынын үнүш-дүжүктүрүн бедилер дээш эки ажилдарын күзүөн.

Республиканың чедери берге чурттакалыг суурларынга хөмүр-дашты, Току кожунунче нефть продуктуларын сөөртүп чедирлээни чоруп турарынын база Кызыл хоорайны изиг суг-биле хандыраарынын дугайында айтырыгны хуралга чугаалашкан. Бо талазы-биле

Данзы кылган. Хөмүр-дашты чедери берге черлерге сөөртүп чедирер хемчеглери ап турар, мында бежен хире автомашинаны хаара туткан. Чеди муң тонна одаар чүүлү сөөртүп чедирген. Ол графикте көрдүнгенинден эвээжин хуралга демделгезин. Муң ажыг тоннаны чедир сөөртүп шыдаваан, ыччангаш бердинген даалганы чедир боттандырып шыдаваан.

Токуже 1200 тонна кыварчаар материалдарны, 400 тонна продуктуну сөөртүп чедирер тургаш, июль 31-ге чедир 450 тонна нефть продуктуларын, 114 тонна аш-чөм аймаан чедирген. Моон алырга Токуже чүктөр сөөртүлгези көрдүнгөн графикте эзууга чорууйн турар. Оң кол чылдагааны — баржалар эвээш, олар Кызыл — Току аразына хөй хонуктар чоруп, үени эртирп келгенинден сөөртүлгө оожум, график сагымтайн келген. Токуже чүктөр сөөртүлгезин дүрдөдир даалганы яамга берген.

Кызыл хоорайны изиг суг-биле хандыраар дээш чогуур ажылды яамы чоруткан. Чылдылга-электри төвүнүн кол дериг-херекселдеринин септелгезин июль 29-та доос-

(ЧЭТ-те) одаар хөмүр-даш чок болуп турар. "Каа-Хем" хөмүр-даш уургайы 4 миллион ажыг рубль өрөлүг силер дээш чылдылга төвүнге одаар чүүл бербестезин. Чурттакчы чон чылгы суг дээш акша-көпөөк чогоур үезинде төлөвейи келгенинден өрөзи ниитизи-биле он миллион рубль ашкан. Моон чылдагааны-биле хөмүр-даш уургайына өрөни төлээр болдунмайн турар. Ол ышкаш бүдүрүлгелер, организациалар чылгы ажыл-лааны дээш телевириин ашказын чогуур үезинде шипитилей келген. Өрөни төлөдир шынгым хемчеглери албайн турар.

Изиг сугну хоорайга каян берип болуп силер деп айтырыгны сайг Н. О. Даныдан айтыраар, ол тодаргай хары берип шыдаваан, бидинмес болуп арткан. Каш хонгаш, Тыва күрүнениң үндөз-леттинип тургустунганынын 80 чылынын байырлалы болуп, оң бетинде изиг сугну хоорайга бээр хире иделгел бар. Чоокку үеде изиг сугну бээр хемчегин алыр бис деп сайыттын чугаалаанынын утказын ындыг болган. Байырлал күннүнде оон-моон хөй аалчылар келир-ле болгай, изиг суг чок олурарга, арын-

нын байырлалына төлөпиг ужуражыры-биле 2001 чылдың август 3-те, 10-да республиканың хоорайларын, суурларын чаагайжыдар, бүдүрүлгелерин, организациаларын девискээрлерин аштап-аргылаар талазы-биле субботникти эртирер дугайында доктаалды хуралга хүлээп алган.

Кааннаашкынын уржуктарын ажып эртер талазы-биле сонгарлаттынмас хемчеглер дугайында ТР-ин Чазаа Баштыкынын оралакчызы В. И. Лавриненко клеткел кылган. Кааннаашкын болгашындан агар секторга берге байдал тургустунган. Оң-сиген үнмээзинден республиканың чамдык кожунунары болдун девискээринден мал чемнери белеткел алыр аргазы чок болуп берген. Ол ышкаш тараан тарааларын үнүжү хирелиг. Моон чылдагаанындан чурттакчы чонну аш-чөм аймаа-биле хандыраарга моондактар хире болуп берген. Кааннаашкынын таварыштырган аар уржуктарын ажып эртери-биле сонгарлаттынмас хемчеглери республиканың Көдээ ажил-агый яамызы ажилдап кылган. Мында мал чемнеринин, дүжүт ажаап алышы-кынынга белеткелче кол

чүүлүдүгүнүп деткээн. Улуг кааннаашкына таварышкан Мөнгүн-Тайга, Овур, Эрэин, Бай-Тайга болгаш еске-даа кожуннар оң-сигени чүтээр үнген кожуннардан сиген кезип алыр шөлдерин тускайлап бээрин ында айтып турар. Ук хемчеглери хуралга хүлээп алган.

Тыва Республиканың хөгжүлдө бюджетинин чээли курлавырларындан көдээ ажил-агыйга кыварчаар материалдар сатып алырынга 7233 муң рубльди тускайлап бергенин хүлээп алган доктаалда айтып турар. Оон ичинден 3673 муң рубльди чайгы чер аңдарыгазынга, 3337 муң рубльди ниитинин малыга мал чемнери белеткээринге чарыгдар.

Хүлээп алган бирги ээлчеглиг хемчеглери күсөлдөз хандыраар республиканың Көдээ ажил-агый яамызына, кожуннар, сумулар чагыргаларына доктаалда дагыштыр турар. Ычангаш бо чугула ажылды чөптүг организаастаарыг кол кичээгенин салыр укурлуп бис.

Хуралга хүн чурумунда кирген еске-даа айтырыгларын чугаалашкан, чогуур доктаалдарын хүлээп алган.

Таан-оол ХЕРТЕК.

"ЧИРГИЛЧИН" — ПЕКИНДЕ

Эрткен дыштаныр хүн-нерде Тывада болгаш Европа чурттарында сураглыг "Чиргилчин" фольклор бөлүү Кыдат Улус Республиканың культуура яамызынын чалааны-биле Пе-

кин хоорайга айттырышкан. Олар аңаа хылдыг хөгжүм-херекселдеринин фестивалына киржир. Тыва илгидин кударгай үнү-биле кыдаттарын ажаллап тура-

ры мейхуа деп хөгжүм херекселерин ажаллап чөөн чүк уктут болгаш барык демей дээрзин хөгжүмчүлөр чоруурун мурунда тайылбырлаан.

ЧЫРЫКЧЕ ҮНЕР

ТР-ин Ортумак болгаш профессионал өөредилге яамызы (сайды П. А. Морозов) ТАР-нын тургустунганын-дан бээр 80 чыл оюнга уткуштур "Тываның чогаалчылары" деп номну парладып эгелээн. Ол ном чыл эгезинде үнген "Тыва Республиканың чогаалчылары" деп номун уланычы бооп турар. Ында тыва чогаалдын үндөзлекчелери: С. Тока, С. Сарыг-оол, С. Пюрбюден эгелээш, бо хүнге

чедир чогаал ажылы кылп турар ниитизи-биле 100 хире кижинин наамдары өңүт болгаш өң чок чуруктары-биле кады кирген.

"Тываның чогаалчылары" деп ном школаларга, өөредилге, культуура албан черлеринге болгаш калдык-даа кижиге 80 чылдар иштинде Тывага ажилдап, чурттап чораян болгаш амгы үеде чогаалче сулукчан улустун наамдар-төөгүзүн бишп алыр

арганы берип турар. Ук номну Новосибирск хоорайда "Советская Сибирь" парлагга чери кылп турар. Оон тиражы 1000 экземпляр. Номну тургускаан авторлар: чогаалчы М. Ховалыг биле чурукчу М. Чооду. Өөредилге чылы эгелээринин бүдүзүнде чаа номну номчукчулар холга ал болуп.

Игорь ДАМДАК.

дындагыны ТР-ин Одалга, энергетика болгаш транспорт яамызынын сайды Н. О.

кан. Ынчалза-даа изиг сугну бээр саадаан. Оң чугула-гааны чылдылга төвүнде

нүүрге кайып тааржыр. Тыва Арат Республиканың тургустунганынын 80 чылы-

кичээгенин угландырган. Чазаа кечигүүнери бо хемчеглери чугаалашкан,

доктаалдарын хүлээп алган.

Таан-оол ХЕРТЕК.

АМЫДЫРАП-ЧУРТТААРЫНГА ЭРГЕЖОК ЧУГУЛА ЧҮҮЛДЕР

2001 чылдың II кварталында Тыва Республикага чоңун кол социал-демографтыг болуктеринин аайы-биле кижик бургузунге онааштыр амыдырап-чурттаарына эргежок чугула чүүлдерин хемчээли доктаалды дугайында № 965 доктаалды ТР-ин Чазаа 2001 чылдың июль 26-да хүлээп алган.

"Россия Федерациязынга амыдырап-чурттаарынын адаккы хемчээлинин дугайында" 1997 чылдың октябрь 24-те № 134-ФЗ Федералдыг хоойлунун 4 чүүлүнүн 2 пунктузунга база "Тыва Республикага амыдырап-чурттаарына эргежок чугула чүүлдерин хемчээли адаккы хемчээлинин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлунун 4 чүүлүнүн 2 пунктузунга (Хоойлуну 2001 чылдың июль 9-та № 1138 хүлээп алган) дүшүртүр Тыва Республиканың Чазаа амыдырап-чурттаарына эргежок чугула чүүлдерин хемчээли адаккы хемчээлинин дугайында" республикага ниитизи-

биле амыдырап-чурттаарына эргежок чугула чүүлдерин хемчээли 2001 чылдың II кварталында:

- чоңун кижик бургузунге онааштыр 1737 рубль,
- күш-ажыл кылп шыдаар кижилерге 1855 рубль,
- пенсионерлерге 1251 рубль,
- уругларга 1757 рубль болган.

ТР-ин Чазааның 2000 чылдың декабрь 15-те хүлээп алганы бо айтырыг талазы-биле № 1224 доктаалын күш чок болдурган.

ЧАГААЛАР АРАЗЫНДАН

24 ЧЫЛ БРИГАДИРЛЕДИМ

Мергежил — механикатор. Хову турлаанга таптыг-ла 24 чыл бригадирледим. Инек бригаданын база эргелекчилеп чордум. Механикаторнуң ажылы чымыштыг. Аныаамада трактор муңуп шаг болдум. Кыштын соогу, чайны изиг дивей, дүн-хүн чок тутсул-ла билер. Дарга-бошкарлар кайнаар айтыр-дыр, ынаар чоруур.

Үнегети ховузуна тараа

Июль 30-нүн хүнүнде республиканың девискээринге үш өлүгүшкүн болган. Эртенгиин 11 шак 20 мин. турда, Кызыл хоорайнын Красноармейская кудумчузунун 55 дугаар бажынынын чоогунда суг агар лок иштинден 20-25 харлыг моол расалыг херээжен кижинин өлүгү мага-боду тывылган. Ону өлүгүни илден: бажында хөй

санныг кемдээшкннер бар болган. Шагдаа органныр ителгени чорудуп эгелээн. Өлүг ий дугаар эр кижинин мага-боду база-ла Кызыл хоорайнын Лопсанчал кудумчузунун 27 дугаар бажынынын бир квартиразына тывылган. Ол база кижик холундан өлгөн болган. Каразытырып турар анык ий оол турттурган. Чангыс хүнде болган

өлүрүүшкүннөри үш дугаары Чөөн-Хемчик кожунунун Баян-Тала сумузуна болган. Хемчик кудумчузунун бир бажынында 1969 чылда төрүтүнгөн эр кижинин мага-боду тыпкан. Ол херээжен бижектедип өлүрткен дээрзин баштайгы ителге үезинде илереткен.

Ол-ла хүн Сукпак суурнун чурттакчызы О. Хомушчу

болуп, Оваа-Дашта Чечекмаа Садик, Михаил Баанай аажок кызып ажилдап, картофель, ногааны-даа өстүрүп-ле турлар. Келир чылын ол шөлге тараа тарып алырын сүмелкээр кижик дүп мен.

Анай-оол ДОПЧУТ, хөөчү механикатор, бригадир.

Морев сүт.

КРИМИНАЛ

дээрзи Улуг-Хемге эштип тургаш, сутта дүжүп өлгөн. А дүжү соонда Кызылга республиканың төп эмнелгезинге 5 харлыг Артыш Монгушту "дүргөн дуза" машинасы эк-келген. Ол ада-иези чок турда, 3 дугаар каттан, бажынынын сонгазындан, барып ушкан. Бичи оол хөй санныг кемдээшкннин болган.

кыдат компьютер системалары ол үредекчи вируска иммунитеттиг бооп турары элдептиг.

10-10-01

Соолгу шакта

■ Канада маркуананы эмчи сорулгаларына ажыглаар талазы-биле делегейге бирги чурт болган. Ол хоранныг бүтүмдү эмчи сорулгаларына ажыглаары ам дээрзинде чачып өтөп арткан.

■ Бүтү делегейге калбарган компьютер вирусу, ыларгы июль 31-де күштүг болган. Хөй чурттарын улуг банкылары берге байдалга таварышкан.

■ Россиянын камгалал сайды Игорь Иванов Камчаткага чед береш, ында сүт алаанга чоруур хемелерин дайынчы белеткенин хынаан, бо кезек чүлге Ыраккы Чөөн чүкте эвес, харын Россияга дээр өөредилгелгил, чурумнуг шериг кээр бооп турар.

■ Көрөй Улус-Демократтыг Республиканың президентизи Ким Чи Ир Москвага албан чоруу кылыры-биле бүгү Россияны тавартыр демир-орук-биле чоруп турар. Эрткен вторникте ол Новосибирскиде келген.

■ Мурнуу Корея балык тывыжын Мурнуу Курил ортулуктарында эгелээн. Россиянын сүт девискээринге балык тывыжы чорудар дугуржугаа чоокта чаа чар-дыган.

■ Минеральные Воды-2 дээр станцияга бөлүк хамаат-ылары тудуп алгаш, даш-тыкы чуртче ужуп чоруй

баары-биле вертолет негеп турган чечен террористер-биле чугаалажышкан кылыры болдунмас апаарга, айыл чок чорук органнын тускай кижилери ову боолал каан. Операция 30 минута хире үргүзүлгөн. Мурнууда шипитирип чоран дүжүк идегет болган. Операцияны кыска үеде үлгөргил чорутканы дээш Президент В. Путин айыл чок чорук органнын ажалдакчыларынга байыр чедирген.

■ Дүүнден эгелээш, Россияда пенсияны он хуу өстүргөн. Ам пенсиянын адаккы хемчээли 1120 рубль болуп, оларга 24 млн. кижик хамааржыр.

■ Казань хоорайда холера ааркы непертээр, элээш каш кижини эмнелгелерде чыгырган. Ааркынын непертээр эгелээн чери бидине бергенинден ам дээрзинде карантин тургустуулан.

■ Ульяновск областы Кызыл Крест организациазынын сестралары телевизор чок шөлээже үнүп эгелээн. Оларнын ажаап-карактап турганы 600 ажыг кижик хайгаарал чок арткан.

(АГЕНТИЛЕДЕР МЕДЭЭЛЕРИНДЕН).

"Редуорм"

Август 1-ден 20-ге чедир бүгү делегейде компьютер программаларын үрээр "Редуорм" (Кызыл дайынчы) деп вирус хөдөлип эгелээн. Чамдык эртемденнерин

дындадып турары-биле алырга, ук вирусту Кыдатка чогааткан бооп турар. Ол вирус бо хүнден эгелеп Европанын, АКШ-тын болгаш еске-даа сайзырангай чурттарын

интернет-сайттарын, шериг болгаш күрүне албан черлеринин камгалалдыг программаларын үрөп эгелээниден ол күрүнелерде улуг дүвүрээзин чоруп турар. А

Бистиң корр.

Күрүне байырлалы — Тыва Республиканың Хүнүнге уткуштур

ТӨӨГҮВҮСТЕН ЭКИНИ ЭГИДЕР

Тываның эрткен, амгы болгаш келир үеде төөгүзү бот-боттарының аразында сырый холбашкан, харылаалыг. Европаның, Азияның, Россияның база бүтү делегейниң төөгүзү оон аңгыланмас. Тыва — эрте-бурунгу төөгүзү, онзагай байдалларлыг, амыдыралчы философиялыг чурт-тур. Төөгүвүстен бүгү эки, чаагай болгаш чырыткылыг чүүлдерни алып, оларга даяныр ужурулук бис. Ынчангаш Тываның төөгүзүн катап тургузар, оон ролон, ужурудузанын көдүрер. Бо дугайында Шериг-оол Дизижикивич Алдан-маадырларның тура халышканының 110 чылдыг тураскааткан эртем-практиктик конференцияга, Самгалдайың 220 чылдыг байырлалына 1993 чылда чугааларында демделгезин. Тывалар калдыг чораанын, ам калдыг болганын, келир үеде калдыг болурун хандыр бодал көөрү бо бөдүн эвес, нарын айтырылглар дээрзин ол айткан. Тываның төөгүзү узун болгаш бурунгу, Тываның чоң бурунгу шагын улустунун салгалы, ол аңгы философиялыг, бодун хөкүзү арттырар болгаш амыдырал шадар арга-дуржулгалыг.

Тыва Республиканың бот-догунаашканының дугайында Декларацияны 1990 чылда республиканың Дээди Совети хүлээп алган. Чаартылганың үндөзүн айтыртылар тодаргайлаарын, бот-догунаашканын күрүнениң эргелерин биске берген. Оон уламандан республика чоорту чаарттынын, оон чаа омур-хейри тургустунуп эгелээ. Үе-шагын чаартылганың, өскерлишкениниң ачызында тыва чоңун хей чылдарда кылып чоран ажал-агыч чорудулганын дээштиг хейирлерин, онзагай культуразын, сагыш-сеткил, угаан-бодал байлактарын, чаагай чачылдарын катап эгидер, ону катап тургузар арганы берген.

Ынчангаш улустун утундуруп бар чыткан чачылдарын, эзулалдарын, сүзүлгелерин, эмнээшкенин, шажын-чүдүлгезин, байырлалдарын катап тургузар дээш Ш. Д. Ооржак Президентиниң соңугу-кан соонда, биче эвес ажалды чорутканын, ону амыдыралга боттандырып эгелээнин республиканың чурттагыч чоңу эки билер. Шагаа, республика Хүнүңү, Наадын байырлалдарының дугайында хоойлулар болгаш шийтирлер хүлээп алынган. Бо байырлалдарының чылдың-на калбаа-биле демделген эрттири турарының херечилери бис. Оларның ужуру-утказы демократтыг нийтиледди чаартылгалаарында дүшүр өскерлип, ханылап турар.

Тыва Республиканың Президентини 1993 чылдың август 13-те республика Хүнүңү ужуру-утказынын, үненигин дугайында интервью берген. — Оон ужуру-утказын, үненин ийи талалыг көрүп болур. Ол, бирээде, бистин төөгүзү-тур. 1921 чылдың август 18-те тыва чоң бодунун күрүнениң тургузул, Танды-Тывазын аңгы, хамаарышпас, тускай күрүне кылдыр чар-

лаан болгай. Ийи талазында, республика Хүнүңү тургустунганының ужуру-утказы — Тыва күрүнени чаа үеде катап тургузарынче утканган комплекстик хемчеглерде синиккен. Анаа дүшүр тыва дылды күрүне длы кылдыр чарлаан, ол дугайында тускай Хоойлуну хүлээп алган, республиканын чаа Тугу кииский берген, чаа Сүлдени, Ыдык ырын бадылап алган. Тыва чоңун бурунгу шажын-чүдүлгезин катап эгидер, културазын болгаш чаагай чачылдарын, улусчу педагогиканы катап тургузары, чоңун бот чоргааралын, сүзүктүг чоңун көмүгери-биле холбашкан хемчеглер боттанып турар. Чангыс сөс-биле чугаалаарга, өзү барымдаалаан күрүнен онзагай бот-шынгары күрүнеже шилчиишкенин ажилын чорудуп турарымыс ол болур — деп ынчан демделгезин.

Шериг-оол Дизижикивич Президентиниң соңугу-кан соонда, тыва болгаш еске-даа улустарың эки чачылдарын, эзулалдарын, сагылаларын катап тургузар, неггедерин хемчеглерин ап эгелээ. Шагааны моон сонгар канчаар эрттирзе эки деп айтырты ол баштай көдүргөн. Бо дугайында бодунун бодалдарын, саналдарын, сүмелерин баштай чугаалап берген. Саң салырында эгелээш, калдыг аш-чемин кылып алыры, тыва оон-тоглааны организаастаары, бот-боттарының өг-бүлелеринге аалдажып, чала-жырында чедир тайылбырлаан. Президентиниң сүмелээнин эзугаар Шагаа байырлалын канчаар эрттирерин талашы-биле биче эвес ажалды культура ажалдакчылары чоруткан, тодаргай сценарийин, сүмелерин, хемчеглерин ажалдап кылган. Шап мындыг ажалдың түгөлүмдө, мурнунда хорутаткан, утундуруп бар чораан Шагаа байырлалы катап төртүтүнгөн. Ол хүнү дүштаныр хүн кылдыр доктааткан. Ам Шагаа тыва национал чачылдар, сүзүлгелер, эзулалдар, сүзүлгелер эзугаар эрттирип турар бот чоңун байырлалы болу берген. Чылдың-на чангыс аай бир хемке куткан ыш-каш ол эртейн турар, оон утка-шынары улам-на чаарттынып, сайзырап оранын амыдыралынын көрүп турар бис.

Наадын мурнуку чылдарга домелешпес, бир язы онзагай эрттирер, ылангыя кажан-даа эрттир республика болуп көрбөзүн айт биле өг көрүлдерин организаастаар дугайында чаа эгелекчи саналы барын Президент илереткен. Утундуруп бар чыдар эрзи чачылдарын, эзулалдарын, дериг-херекселдерин, эдилелдерин дедир эгидер, оларны аныктарга таныштырып көргүзүр, дамчыдып бээр, моон сонгар сайзырадыр, неггедерин сорулгалыг бүрүн дериг-херекселдер-биле дериттинген асты (оон мууукчуну база), өгү делгелгеге кириштирер бодал барын айткан.

Чаа эгелээшкени чер-ле чаа болгай. Чүдөн эгелээрлиг? Чүңү кылырлыг? Билдинмес

айтырылглар-ла хей болган. Ону канчаар эрттирерин комиссия каш удаа дагындагың сүмележи, дугуржуп тургаш, оон негелделерин ажалдап кылган. Баштайгы айт болгаш өг көрүлдө 1994 чылда болган. Орта хуу кижилерден эгелээш, колхозтар, совхозтар, кожуу чагыргаларында чедир улут соңуургал-биле киришкен.

Болуп эрткен айт көрүлдө муң-муң кижилер көргөн. Көрүлдө кижилер турар айттарын дурт-сынын, хевир-дүрүзүнүн, дериг-херекселдерин чаракын, айт мунган ээлериниң идик-хевиниң каас-коязы кайы хире ийик. Бистин ишчилериниң мындагы эрестиг, омактарын эстүрүп, талантылыг шеверлериниң каасталгалыг эзерчүгөн, дериг-херекселдерин кылып, идик-хепти даарап турарын көргөш, шак ындыг кайгамчыктыг улустар бисте барыга кижилер чоргаарлар.

Айт көрүлдө Президент, Тывада Айт федерациязының президентини Ш. Д. Ооржактан, кожуу чагыргаларының даргаларындан эгелээш кирип турары оон ужуру-дузанын улам-на улгартырган. Айт дээрге тыва кижиниң төөгүзү, оон амыдыралы-биле тудуш холбашыг, эки болгаш чоргааралы дээрзин бүрүн бадыткан турарының херечизи ол болган.

Өглер делгелгези онза көрүштү, солун эртип турарын бүтүдө билер. Дыка хей өглериниң даштындан көөргө, чүтлө ак кидис-биле бүткен, аян-шинчилег тиккен, чаражын чүү дээр, иштинге кире бээрге, аптараларын, орун-нарын, улгүрлерин, ширкеттерин болгаш еске-даа өгүң дериг-херекселдерин каастап, угулзалап, даарап, чазал, сибирилеп тургаш кылган кижилер чүтлө магадал көөр, соңуургаар. Кижиниң кирип көрбөзүн чараш дериттинген өглер, көрүп көрбөзүн, харындаа кижиниң адын безин билбөзү тыва улустун эдилелдер, аяк-савазы бар боор. Тыва өг дээрге бүдүн делегей деп, улустун чугаалажырын ол бүтү долузу-биле бадыткан турар. Өглерге кире бээрге, тыва улустун чаагай чачылдарын эзугаар аалчылык уткуп, хүлээп алыры, чин шайын кудары, амдангы тыва аш-чемин салып хүдүлээр бестин улуг кижизидикчи ужуру-утказы. Көрүлдө Президентиниң, кожуу чагыргаларының өглерини безин кирип турар. Кайы-даа кожуунун коллективтик ажал-агылларының, совхозтарының, арат ажал-агылыгыларын, хуу кижилериниң өглерин колдуу-ла эки дериттингени, каастаттынганы бо көрүлдөң ужуру-утказын, ажалытын ханызы-биле биле турарын бадыткан.

Бо дээрге айт болгаш өг дериг-херекселдерин кылып турар шевер мастерлерин арга-дуржулгалын анык салгалга дамчыдырынга, өөредиринге, оон төөгүгө кадалаал, камгалап арттырынынга, чараш чүтлө чоңу кижизидиринге улуг ужуру-дузалыг,

ажыктыг ажал болуп турар.

Алдан-маадырларның тура халышканының 110, Тываның эрте-бурунгу найысылалы Самагалдайың болгаш Даа кожуунун тургустунганының 230, Тиелелгениң 55, Туранның 110, Тываның Россияга каттышканының 55, Тыва Арат Республиканың тургустунганының 75 чылдарын республикага сөөлгү чылдарда демделгезин болгай бис. Бо байырлалдар дээрге бистин төөгүзүс, олар шуптузу Тываның бурунгаар хөгжүлдезинге ужуру-дузанын чедирген. Оон түнелинде эрткен төөгүвүстүн ролонун утказын дугайында бээр эвес өөредиглиг, ажыктыг чүүлдерин биле алган бис.

Алдан-маадырлар чоңунун хосталгазы, бодунун бүрүн эргелиг күрүнениң тургузар дээш, үр үеде чүткүлдүг демсешкеннер, оларның күзөл-соруу ындыг турган. Ол күзөл амыдыралда боттаткан. 1921 чылда Тыва Арат Республика тургустунгаш, Тыва Республика хөгжүп, сайзырап ора. Бо дугайында Алдан-маадырларның тура халышканының 110 чылдыг байырлалының хүнүндө, 1993 чылдың июльда демделгезин.

Тываның эрте-бурунгу найысылалы Самагалдайың 230 чылдыг байырлалына Ш. Д. Ооржак чугаазына мынчаар айткан:

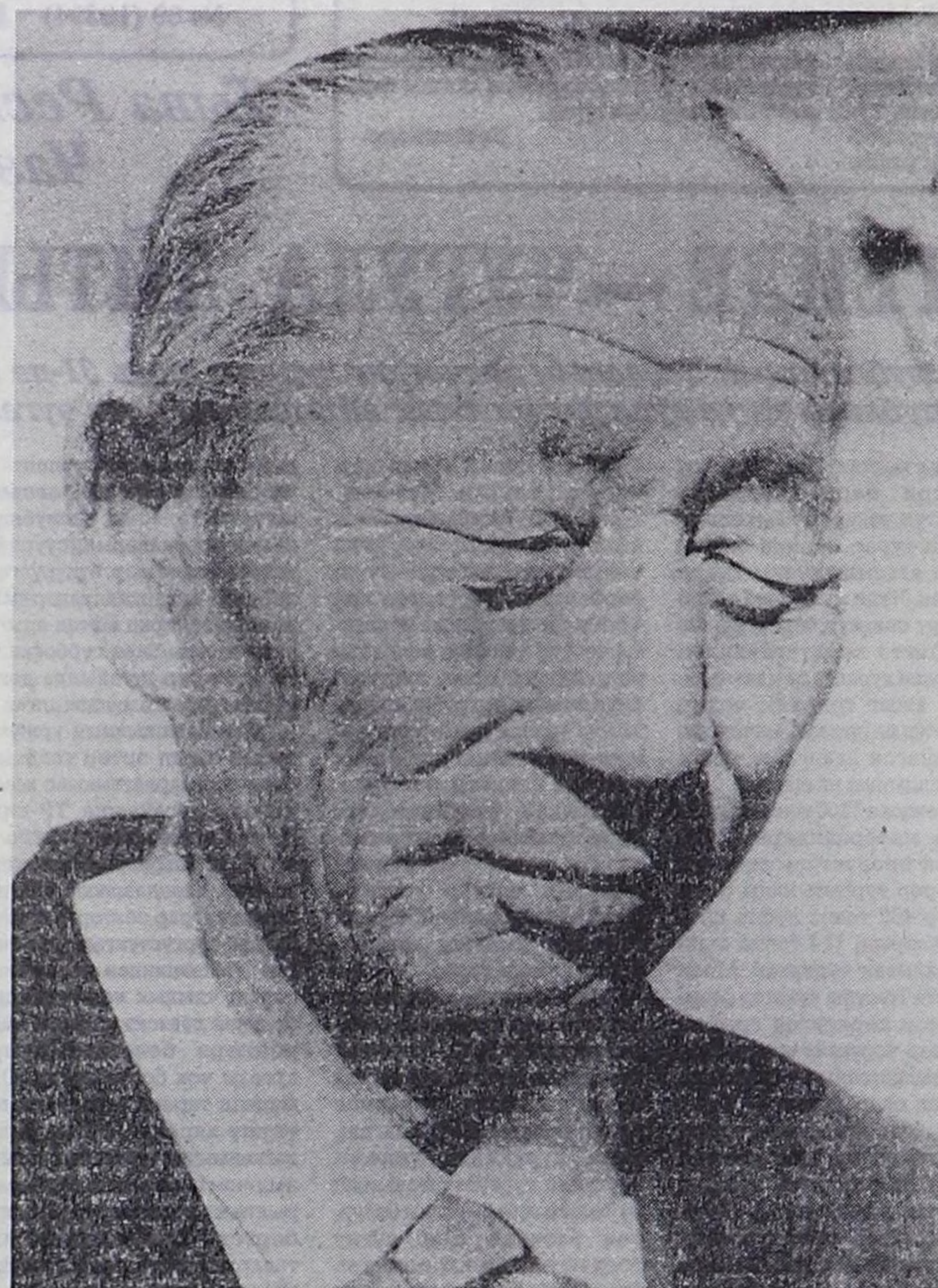
— Самагалдай болза бүтү Тываның административ-политиктиг төвү болбушаан, тыва улустун эвилелдежи каттыжарынга, күрүне эргезин чедип алырынга, делегей харылааларын, садыггажылганы, ус-тышыгы калбартырынга, сарыг шажынының өөредин неггедиринге, язы-буру националдыг кижилерин найыралын быжыг-лаарында чугула ролду ойнаан. Амбыл-ноннарнын башкарылгасы Тываның келир үедеги күрүне тургузуун үндөзлөзүң кол үе-чаладарың бирээзи болган. Ол үеде Тываның административ-девискур хуалаалды арбан-нар, сумулар болгаш кожуунар турган. Төөгүтүг хөгжүл-девиниң салгал дамчышкынын камгалап арттырары-биле бистер Тыва Республиканыкы чаа Конституциязының телевилелин ажалдап кылып тура, ол системаны катап ажаллаарын шийтирлээн бис — дээр.

Төөгүвүстен эки чүүлү эгидип, анаа даянып турары-вын херечизи бо-дур.

Устүнде алааным демделеп эрттирген байырлал бүрүзү тыва күрүне тургузуунун хейирлеттинип тургустунарынга, оон сайзыралыга, политиктиг, экономиктиг, социал болгаш культура хөгжүлдезинге улуг ужуру-дузалыг болганын тодаргай херечилеп турар-дыр. Ынчангаш Тываның төөгүзүн катап тургузар, оон ролон көдүрер, ужуру-дузанын көргүзүр, эки чүүлдерин эгидер, орта даяныр, ажаллаар дээш Президент болгаш Чазак улуг ажалдарын чорудуп турар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

БАШТАЙГЫЛАРНЫҢ БИРЭЭЗИ

ЧУРУКТА: С. С. Бүлчүн.

Яды хам оглу, даштыкы интервентилерге болгаш иштиги үймээчилерге удуру тулушкунуларын кирижикчи болгаш удуруттуузу, Аныктарын Револүстүг Эвилелин тургузукчулары бирээзи, Тываның рөвешериниң комиссары болгаш командири, Иштиги херектер болгаш Мал, чер яамаларының сайды, ТАРН ТК-нын болгаш оон Политбюрозунун кежигүнү — он-на чыл иштинде ынчаар ажалдаан кызыл партизан Степан Самбажап-ович Бүлчүнүн бөгүңгү солунда чуруун мен 1968 чылда тырттырган мен. ТАР-нын эге 10 чылдык эң кескү ажалдарының бирээзи боорга, анаа бодунун ужурашканымы-даа, архив материалдарындан үзүндүлери-даа амгы чоңа чугаалааш, чуруун база көргүзүр боодым.

Комсомолдун 50 чыл оонун бүдүзүнде Ар-Торгалыг — "Тываның аныктарында" чедер берген мен. 1929 чылда баштайгы колхоз тургустунган Красная зоря суур ол-ла болгай. Суур бажында шаңга шаандакы арвезчилерге таваржы бердим. Школага болган комсомолчулар ужуражылыгында чаа келген болдулар. Шагла-ла чок деп бодал чорааным партизан Бүлчүнүн бо ужуражылыга киришкенин олардан дыңнааш, оон бажыңчы дораан-на маңнапты.

— Аныктар солунундан кижилерге чүве, харын. А мен школадан чаа келдим. Бо шаңгың ажал-төлүнүн көрбөзүн, билбөзүн чүвеи чок боор чүве-дир, салбас-ла айтыры чок. Мен олар хире турумда, революция, школа, машина, радио деп чүве билбес турдум. А ам телевизор дээр шилдик хааржак көрүлдүрлер. Карактыг болза, эки-ле чүве-дир ийи.

Оон көөрүмгө, кижиниң карактары, шынап-ла, шимдикчелер болду. Ынчал-за-даа шуут согур дээрзи эки эскерттимес. Чогуу боду бажынын кыйгак дүктөрүн сонгаар дырааш, галстуктуг ак хейлениң кырындан карактоон кедип алган. Мага-боду тырың олчаан, дыка аныксыг, күш-шыдалының ам-даа суларгай эвези илден. Чурукка тырттырганынын соонда, боду чугаалай-дыр: "Бо

уруг — мээң кадайым-дыр ийи, эгемнеңер. Харыныс ылгалы муңгү дөртен, ам алдан бештиг мен. Мени чедип, азырап чорууру бо-дур ийи. Язы-буру чалалгаларга бо-ла баар улус-тур бис".

Кызылга аныктар бөлүү 1924 чылда тургустунган. Ону тургузарынга Степа база киришкен, ол бөлүктүң кежигүнү болган. Оон уламандан Тываның нам, чазанын мурнундан 1925 чылда Москва чедип, орус күрүнеде аныктар шимчээшкенин ажалы-биле таныжар аргалыг болган. Ол дугайы "Чалың назының оруу" (1965) деп номда сактышкынынга бижээ. Ол номну меңээ көргүзү-даа. Оон "Их не забудет Тува" (1967) деп номну база көргүзү. Журналист А. Дүгержаа партизан Бүлчүнүн дугайында тодаргай бижээ болду.

А Салчак Тока оон-биле калы ажалдап, бажыңчыга-даа кирип турган болгаш, "Араттын сөзүңү" элээн черин Степан Самбажаповиче тураскааткан дээрзин билбес кижилер ийи турар. "Пульчун — министр жазотноводства и земледелия, 1903 г. р. ж., член партии с 1923 г., сын шамана, самоучка" деп характеристиканың компеттеринин архивинде шыгжаттынып чыдарын төөгүзү докторуус Юрий Аранчин 1990 чылдың февраль 18-теги "Тувинская правда" солунга бижээни база солун. "Тыва төөгүзүнде" болгаш черле парлалга оон дугайында материалдар хей, а чурук? 1932 чылдан бээр тырттырган кижилер чок деп ол боду чугаалап орду. Мээң тырттырганым соонда, 4 ай болгаш, Бүлчүн чок аларган. Ол дугайында некролог 1969 чылдың март 5-теги солуннарда парлаттырган.

Чугаалажырга, Бүлчүнүн баштаа, хөглүү аажок. Боду ышкаш яды Караулай биле Норжуннааның уруу Долзатты кудалап турганын дыка хөгүтү чугаалаар. Өгленчир ийи кижилер хей эринден кескиндин илээн денге ызыргаш, денге үзе тыртып чири. Орустап ошажырынын орнунга, тывалар ынчаар таныжар чачылдыг турган-дыр. "Ынчан эринер-даа, думчук-тар-даа тутуу бээр, ээти бот-боттарымысче тырткылажып-

ринге албан эрттирип келген. Орус болгаш моол дылдары болгаш үжүк-бижикти эки билеп, элээн дуржулгалыг аларган Степан Бүлчүн удаанда шеригниң комиссары болу берген. Комиссар Бүлчүнүн ол-ла чылын Сумунактын үймээчилери тудуп алгаш, Чаданаже аларган. Үймээчилерин аразында Даг-Ужунга кыдаттар-биле кады турган Шырап-Мээрэн база бар болган. Эттөкениден угаан чок чыткан Бүлчүнүн өөрү хостап алган. Оон соонда үймээчилерин базар дайынчы удуртулганы комиссар Бүлчүн билидиг боттандырган.

Степан Бүлчүн 1927-1928 чылдарда арвезиниң Улуг-Хем коожомунун даргазына, 1927-1928 чылдарда Иштиги херектер яамызының нарын бижик даргазына, сөөлзүредир ТАРН ТК-нын пропагандизин болуп ажалдаан, а даразында чылын иштиги херектер сайыдынга депширттирген. Ынчан Камгалал яамызы чок турганындан шеригни (АРШ) база бо яамы харылап турган. Ол үеде Бүлчүн сайыт партия ТК-нын, оон соонда ТК-ның Политбюрозунун кежигүнүне соңгуттургулаан.

1930 чылдың март 17-де Чаданага револүстуг арат чазак дүшкен, бүгү эрге-гагырга үймээчилерин холунга кирген. Доп-дораан ТАРН ТК-ның Политбюрозунун куралы болган. Анаа Хемчикте үймээн дугайында дыңнадып Бүлчүн сайыт кылган. Оран камгаштарының Чингине штабында Чувелупин партия Төп Комитетинин Чингине секретары Эргит Шагдыржап баштадыр С. Тока, А. Л. Чүлдүм, С. С. Бүлчүн, В. И. Коношевский кежигүннерлиг кылдыр тургускан. Ынчангаш ол үймээн база бастырган. Үймээнин Бора-Шайга болган тулушкунун Степан Салчак оон 1961 чылдагы № 19 "Улуг-Хем" альманахта бижээ. Анаа өлүктөн Тыва Төркооп даргазы Шалкынаачын, Барыын-Хемчиктен Ыштак-Кара сулгары Кызылга хөгжүткенин ынчан солунгага база чарлаан.

1931 чылдың июль 13-16 хүннеринде "Элегест" күр-экономика Москвадан, Даг-Тайдан, Хакасиядан, еске-даа черлерден келгилээн төлзөлдүрлүг улуг курал болган. Ынчан Тывакопхозтеп тургустунган. Оон кежигүнүне С. С. Бүлчүн база соңгуттурган. Дараазында чылын ол ТАР-нын чер болгаш мал ажылынын сайыдында томулаттырган. Коллективизация, электрофикация, механизация эгелеп, тыва үжүк-бижик тыштып, чаа амыдырал чалгыл берген. Тайбың иштиң тааланчы!

Ынчалза-даа 1933 чылдың эгезинде-ле Бүлчүн сайыттын ийи караа шуут чүве көрбөстө. Дайзыннарга эттеттирип чораанынын хайы ындыг болган. 30 хар безин четпээн Степан Самбажапович Бүлчүн ТАР-нын хөгжүлдезинге 10-на чыл ажалдаан. Оон соондагы 36 чылды "карангыла" эрттирген-даа болза, бүгү күжүн Тываны алдаржыдырынга, чаа амыдыралды неггедиринге, анык-өскенин кижизидиринге бараалгаткан. Карак чокта — сыйбаныш, үн чокта — имнеп, бут чокта — үңгеп, хол чокта — ызырып чорааш, кым-даа амыдырай бээр чүве-дир. Ол туржук, еске улуска безин дузанын када бээр, күрүне болгаш хей-ниити ажалынга безин кириж бээр.

Оон чижээ мен ТАР Чазанын көсүк ажалдакчызы чораан партизан Бүлчүнден көрдүм. Оон бодун көргөн, чугаа-зын дыңнаан, чуруун безин тырттырган болгаш, мону биживес аргам чок болду. Ындыг хоочундардан үлгөргө алып ужурулук улус-тур бис ийи.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

АРГЫЖЫЛГАВЫС ЭКИЖЭЭН-ДИР

Мээң өгбөлөрүм 1890 чылдар үезинде Мөңгүн-Тайгага көчүп келген. Олар баштай Бай-Тайганың Бай-Талдан Хемчик ол чарын Шивилгит, Туралыг ынчаар чурттап чордулар. Мөңгүн-Тайганың база бир хоочуну, мээң кырган-ачам, Лама-Хөө Калдарович Салчак биле кырган-авам Дембирел Калдаровна Салчак олар чурттап чорааннар. Олар чангыс чер-чурттулары-биле демей, аксынга-ла өй малдыг, ажал-төлдү, кады төрөзүн думаларынын өскүс артыкан ажал-төлүн база-ла азырап өстүргенер.

Кырган-ачамның хей санын төрөлдөрдөн калы-кожа чурттап чорааннар: Мага-Шири, Саны-Шири, Артай-оол, Шоова угбам олар чүве. Олар база-ла мал-маганын, хей ажал-төлдү улус.

ТАР үезинде хуу ажал-агылыг араттарын мал-маганы кончуп-ла өзүп турганын

кырган-ачам чугаалаар чүве. Мөңгүн-Тайгага, шынап-ла, ереге буруз чыгыш малдыг, сарлык, хой, өшкүлүг, бай-шырак-ла чораан.

Совет Эвилелинче немец-фашист эжелекчилер халдаан деп, медээ дыңнаан соонда, чоңун хей-ады көдүрүп, боттарында артыкшылыг бүгү чүвени Кызыл шеригниң тиелелгезин дүргедиринге дузалап, белек чылдазынче чорудуп турду. Дайын үезинде кожуунун чоңундан хей мал-маганы азырап, оозун фронтта дузаламчы кылдыр берип турганынын муракчыларынга Саны-Шири, Мага-Шири алышкылар, Салчак Балган, Саая Серээ, Кара-оол Салчак болгаш өскелер-даа үлүг-хуу-зун кирип турган.

Дайын төнгөн соонда, чоңун амыдыралы бодунун шаа-биле чүзээртеп, экижип эгелээн. Мал ажалдыг көшкүн чоңа ол үеде машаа-балат чок

турда, аш-шарызын камнап чүдүргөш, Хемчиктин Шуйдан, Бай-Талдан тараалап алып турганын кырган-ачамның болгаш оон чок төрөдириниң амыдыралындан көрүп чордум.

Мөңгүн-Тайгага тарааны база бичи тарып, Чеди-Тей ховуун ажаллап турган. Арбай тарымырга, дүжүдү элбек-даа болуп турду. Ынчалза-даа Мөңгүн-Тайга дээрге чүтлө мал-биле ажалдап билер кижилерин чүрүп деп бийер мен.

Тывага колхоз тургузуу-куну эгелээнде, Мөңгүн-Тайганың чоңун Бай-Тайга кожуунун чок колхозтарынга үлештир кирип турган. Чамдык кижилер Бай-Тал колхозунга, өскелери Шуйда "Мурнакчы" колхозка киргенер. Ынчан, бежен чылдарын эге үезинде, сүрген мал-маганы көшкөн өг-бүлелер аш-шарыла чүдүргөнгөн, ажал-төлүн ушкарып үңгерген чоруп-ла турар чүве. Ам

бодаарга, үстүкү удурутур-баштаар черниң шийтири ындыг турган хире же.

Мөңгүн-Тайга кожууну катап тургустунган соонда, бүгү-ле чүүлдер неггедир, оруку база экижидип кылган болгаш амгы үеде аргыжылга эки-дир. Мээң бо үстүнде бижээ хей санын улуг өгбөлөрүм-нин ажал-төлдери — кожуу чарты. Оларның аразында эртем-билигилг, ажал-агылыг, калдыг кижилер чок дээр. А эмчилер, башкылар, муракчылар дээрге эң-не нарын ажалдың бирээзи-ле болгай. Ынчангаш өгбөлөрүң чүрүп чурттап, малын малдап база ол ышкаш ажал-төлүн тептиги кижилер кышкыр эстүрүп чоруур дөргүл-төрөл чоңума келир үеи челишкенин, ак орукут болурун күзедим.

Долума ТОСТАЙ, пенсионер. Чадана хоорай.

Олимпиада 2008
чылда кая
болурул?
Делегейин Олимпий

УТТУНДУРБАС УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

(Уланчызы. Эгези №85, 86, 87 "Шында").

— Уруглар чангыс-чангыстап удул турар бе? — деп менден айтырадыр.

— Ийе, чангыс-чангыс.

— Орун-дежек четчир бе?

— Четчир, харын-даа

складта бичи артыкшылы-
выс база бар — деп хары-
ладым.

Столовака Мария Иван-

овна Шорникова поварлап

турган чүе. С. К. Тока ону та-

ныыр болду. Дайын соондагы

чылдарда Мария Ивановна

Кызылга албан-хаакчыттар

чеменир столоваяга ажал-

дап турган чорду. С. К. Тока

Мария Ивановнадан айтыра-

дыр:

— Өөреникчилерин кыш-

тадыр чир картошказын уруп

алган силер бе?

— Ийе, уруп алган бис.

Мында, шала адаанда — дээш,

Мария Ивановна бир будун

шалага тепсең кагды.

— Дузаан капустаңар бар

бе?

— Бар, сес доскаар. Даш-

тын кыдакчалар.

— Өөреникчилер сүт ичип

турар бе? Саар инек туруп

турар силер бе?

— Сүт-даа, инек-даа чок

ийин, Салчак Калбак-Херек-

ович.

— Ынчаарга сүттүг шайы-

нар база чок ышкыш, Мария

Ивановна?

— Чок ийин. Кара, чигир-

лиг шай кудур деп тур мен.

— Чигирлиг шай меңээ

талаар ийин. Четтирдим. Бай-

ырлыг, менди чаагай — дээш,

С. К. Тока эжикче утлапты.

Катап база школа деви-

сээринге келдиш. Херим

кыдында онгарлар эскерип

кааш, тура дүштү.

— Бо онгарларда ходоу

берген опургулар чогуу чул

аан бо? — дээш, менче көрдү.

— Чазын олурткан ышкы-

рымыс-тыр. Чазын шөлзөп

чорувуста, суурнуң инектери,

бызаалар чип каалкан болду,

шээй — деп бар шаам-биле

тайылбырладым. Дарга тады-

ладыр каттырыла унду.

— Хо-хо-хо! Кай, бо ыш-

тар чүе бе?

— Ийе... Чок... Олуртуп

турувуста ыштар турган чүе

— деп арай боорда хары-

ладым. Дарганың каттыраы

С. К. Токаның 100 харлаарына уткуштур

курдаг дээр барымдаа чок-тур

ийин.

— Ынчаарга ам тайылбыр-

лап шыдаас-тыр бис. Хоо-

майымыс ол ыйнаан — дидим.

— Хем аастыг болгаш

өштүт. Өөк хемниң аксы куду

— Би-Хем кавызы, а өөжү —

бо кавы-дыр ийин. Суурну

Өөш дээр турган. Орус-даа,

украин-даа эштерин дыйын-

да "ө" чок, ону адаары оларга

берге. Оонужун Өөш — Суш,

Өөк — Уюк апарганы ол-дур

ийин — дээш, Тока база-ла

каттырып кагды.

Ол аразында чон клуб

ишти долдур чыгып келген.

Ужуражылга эгезен.

— СССР-ниң Дээди Сове-

диниң депутаты болганымда,

районнарда сургакчылап чо-

рааш, чонга отчедум бээр чаң-

чыдыг кижжи мен — деп, Тока

бодунуң чугаазын эгеледи.

Баштай Дээди Советтин

ажылынга бодунуң киржил-

гезин, оон сессияларынга

кандыг-кандыг айтырыптар

чугаалашканын, оларнын

Тывага кандыг дузалыг база

салдарлыг болганын бирден

бирээ чокка тайылбырлап

чугаалды. Оон соонда СССР-

ниң иштиги болгаш даштыкы

байдалынга доктаап, ук

байдал Саян, Танды дагылар

деп бижыг, СССР-ниң күчү-

шымалы чылдан чылче улам

күштелип турар болгаш моон

сонгаар-даа күштелип деп

аажок-ла көдүрлүшкүңүз

тайылбырлаан тур.

Оон чоорту республика-

нын амыдырал, ажал-херээн-

че киргипти. Тываның СССР-

ниң составында эки тура-биле

каттышканын 20 чыл оюн

онзапал демделдеди. "20 чыл

дээрге төөгүдө дыргак каразы

безин четтес хемизге хуусаа-

дыр. Ынчалза-даа республика

ол кыска үеин дүргүзүндө

чайынанчак чедишкенин

иң чедип алган. Улутпур

продукцияны бүдүрери 13,5

катта өскөн. Көдээ ажал-агыг

кончуг дүргөн темпиги

хөгжүп турар. 1945 чылда бүтү

Тыва беш борбак тракторлук

турган. Ам чүгле силерниң

колхозуңарда 20 хире янзы-

бүрү маркаларның трактор-

лары бар-дыр.

Культура, кадык камгалап

болгаш улус өөрелигизиниң

четкилери доктаам көзүдөп

турар. 1945 чылда школар

колдуунда кожуннар төп-

теринге турган болза, ам ба-

рык суур бүрүзүндө школа

бар. Силерниң бо Өөш суурда

сес чыл школазы бар-дыр.

Интернаттыг, столоваялыг.

Башкылар коллективиниң

ажылдап турарын шымбай

деп билдим. Чүгле ногаанчы-

дылга чок-тур. Эрткен чазын

олурткан ыштарындан төве

кудуруу ышкыш, ходоугур

дөстөр артып каап-тыр. Чаа

сорт — чангыс чылдың ыш-

тарын үндүрүп өстүрерин

ораалжып турар улус эвес

чүе бе? — дээрге, олурганнар

чир шоң дүштү. Мен бичи-

леп-леп калган мен. Көөрүмге,

школа директору Климен-

ковтун чүгле арны эвес,

а мойну безин кыза берди.

— Колхозтун чер ажылы

шору-дур. Бо чылын тараа-

быдаанар база эки болган.

Ынчалза-даа мал ажылында

четтестер хей-дур. Фермада

механизация шуут чок,

саанчылар шулту ажылды

хол-биле кылып турары

кончуг караданчыг-дыр. Бо

ажылче сагыш салырын эш

Кононенко аазан кык. Моон

сонгаар кестү бээр ыйнаан —

дээрге, Кононенко бажын

саап чөпшээрэжип ор.

С. К. Тока бир шак хире

чугаалап келди. Чон ону дука-

ла кичээнигил дыйнап ол,

Сээк ужуп эрткен болза, оон

даажы безин дыйналы бээр

турган боор.

Чонун хей саныг айты-

рыгларына харылап, сон-

гукчулар санал-онал берип

турда, үе-шак орайтаан. Ке-

жээкинин он бир шак алып

чорда, чон омакхоонут тарап

чанган ийикке.

1965 чыл. Май ай. Арга-

гыш шоре ногаарып, чер

кыры аян кире берген үе.

Ол хүн школага орайтагы-

же чедир ажалдаан мен. Үнүп

чоруур деп турумда, башкы-

лар өрээлинде телефон даг-

жык берди. Данзаны көдүрүп,

дыннай бердим.

— Моллеров-тур мен.

Школарга аалчылар хонар

эвеспе. Ийи орун-дежектен

беткедиң кап, шүве — дээш,

данзаның сала тыртып кагды.

Ынчан Кызылдан-даа,

Красноярск, Новосибирски-

ден-даа сургакчылап тускай

эртемниглер (геологтар,

дагжылар) Өөк-Ахсынга чет-

пейин, орук ара Сушка хонар

турганнар. Суурда аалчылар

бажыны бар эвес, школага-ла

хона тыртып алырлар ийикте.

Ам база геологтар келген-дир

деп болаштангыла скла-

тан ийи дүрүг дөжек экел-

дирткеш, директор өрээлинге

шала кырынга салдыртып каг-

дым. Оон бодум чана бердим,

бажынымыс мырыңы школа

чанында чүе. Удаанда ба-

жыңга танылып маннап келди.

— Школада даргалар кел-

ген. Силерни херэглеп тур —

деп мынды.

— Кыннар-дыр, таныр-

дыр сен бе? — деп айтырдим.

— Моллеров, Кононенко

суглар-ла чорду — дээш, таң-

ныыл ыйай болду. Үне халааш,

даргалары маннап келдим. Ко-

ридорда Тока, Катков, Коно-

ненко, Моллеров суглар чу-

гаалажып турлар. Мендилеш-

тим. Моллеров мээң эжинем

ден туткаш, озапай апаргаш,

айтырадыр:

— Орун-дежек белең бе?

— Ийе, белең. Директор

өрээлинде — дидим. Моллеров

даргалары өрээлге чалай-дыр.

Тока шала кырында ийи де-

жекке көргөлек, алтырадыр:

— Ол-ла болгай! Дөжек-

тернин арыны, артында ак

чоорганнарлыг. Кандыг-даа

аалчылар бажыны ында ка-

лыр. Сен каяа чыдар сен,

Юрий?

— Мен маңаа — дээш, Кат-

ков эжиң талазыңче дөжек

кырынга олтура дүштү.

— Четтирдиш. Ам бари-

нар, че. Бис удул дыштаны-

лы — дээш, Тока пиджагың

ушту берди.

Казалча кырынга үнүп

келеривис билек, Моллеров

менде-ле келди.

— Эш Маспык-оол! Пар-

тийжи даалганы багай күөсөт-

кен-дир сен.

Мен партбюро талазы-би-